

LA MONARQUIA HISPÁNICA I LA CORONA D'ARAGÓ: EL PROGRESSIU QÜESTIONAMENT DEL PACTISME A CATALUNYA

Ernest Belenguier Cebrià
Universitat de Barcelona

Si no coneguèssim els grans esdeveniments polítics entre el 1479 i el 1640 al si de la Monarquia Hispànica, afirmacions com les del cardenal Margarit, en el seu *Paralipomenon Hispaniae*¹, o del notari Pere Miquel Carbonell en quant a l'esperançadora unió dinàstica –“Señyor Rey e Príncipe de las Espanyas” fou anomenat Ferran II²–, tan oposades a les de Pere Franquesa, el 1605³, per no esmentar els comentaris, entre decebedors i reivindicatius, de Cristòfor Despuig⁴ o, fins i tot, del mateix Jerónimo Zurita⁵..., totes aquestes afirmacions de catalans i/o súbdits de la Corona d'Aragó, que esglaonen en diversos moments el temps que separa la unió de corones de la unió d'Armes, ens avisarien, efectivament, que alguna cosa no marxa o no marxa bé, a parer de tots, en l'evolució político-institucional de la Monarquia i dels seus regnes abans que la ruptura final radicalitzés, el 1640, la guerra dialèctica⁶.

Abans d'això, la reialesa –la qual, certament, havia de ser-ho per igual en la Corona d'Aragó, sense que la seva absència hagués d'afectar el normal funcionament de les institucions catalano-aragoneses– s'havia allunyat d'aquests regnes tant com s'apropà als de Castella. Franquesa ja ho havia dit, i, modernament, Pablo Fernández Albadalejo, qui ha estudiat el pensament neo-escolàstic castellà, ha enregistrat els canvis. En les explicacions

1. En la dedicatòria a aquesta obra, Margarit arribà a elogiar els Reis Catòlics per haver reeixit en “aquella unitat que des dels temps dels romans i dels visigots s'havia perdut”. TATÉ, Robert B.: *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Curial, Barcelona, 1976, p. 288.

2. SESMA MUÑOZ, José Ángel: *Fernando de Aragón. Hispaniarum Rex*, Gobierno de Aragón. Departamento de Cultura y Educación, Zaragoza, 1992, p. 129.

3. Per a Franquesa, el rei “es castellamo y nada más, y así es como aparece a los otros reinos” (citat per J. H. ELIOT: *La decadencia de España*, en C. M. CIPOLLA: *La decadencia económica de los imperios*, Madrid, 1973, p. 135).

4. Ben coneguts són els paràgrafs de *Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, on s'aixeca una acta d'acusació contra l'incipient monopoli castellà del concepte d'Espanya. DESPUIG, Cristòfor: *Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa (1557)*. Edició a cura d'Eulàlia Duran. Departament de Filologia catalana. Universitat de Barcelona. Curial, Barcelona, 1981, p. 102.

5. Tot i que no és tan divulgat, tanmateix es coneix la defensa que hagué de fer Zurita dels seus *Anales de la Corona de Aragón* davant els prejudicis d'alguns castellans que, com Alonso de Santa Cruz, intentaren impedir la seva publicació des del reducte del Consejo de Castilla, per no tractar-se en aquesta obra esdeveniments d'història castellana. ANDRÉS DE USTARROZ, Juan Francisco y JOSÉ DORMER, Diego: *Progresos de la historia en Aragón y vida de sus cronistas desde que se instituyó este cargo hasta su extinción*. Vol I. Zaragoza, 1680. Citat modernament per GIL PUJOL, Xavier: *De las alteraciones a la estabilidad. Corona, Fueros y política en el Reino de Aragón, 1585-1648*. Tesis doctoral inèdita. Barcelona 1988.

6. Com es pot veure sense anar més lluny en la *Proclamación católica* de Gaspar Sala el juliol de 1640 (Citada per GARCÍA CÁRCEL, Ricardo: *Historia de Catalunya. Siglos XVI - XVII*. Ariel, Barcelona, 1985. vol. I, p. 142).

organològiques del concepte “d’Estat” a l’època, primeries del segle XVI, el rei era el cap de la Monarquia, la qual no podia romandre fora de la resta de “l’estat del cos” (els diversos regnes com a membres); no obstant això, Castella esdevingué, a les acaballes del Cincents, “cabeza de España”, “...este Reyno más poderoso que tiene más Reynos y provincias sujetas”⁷ i al qual, en frase de Gregorio López Madera, de 1597, “los demás deberían reconocerle superioridad y vassallage”⁸. Tanmateix, com deia Fernández de Navarrete en *La conservación de Monarquías* (1620), “no es justo que esta cabeza sea la más pechera y se enflaquezca al tiempo que los demás miembros miran las cargas que ella paga”⁹, clara al·lusió a la pesada moneda de canvi que a Castella tocava de pagar per aquella hegemonia. Perquè el cert és que, a primeries del segle XVII, cap territori semblava content a la Monarquia Hispànica: Castella estava discriminada fiscalment, a la vegada que la Corona d’Aragó ho era políticament, per causa d’una reialesa –no ho oblidem– amb compromisos econòmics i militars a l’exterior i amb la necessitat d’enfortir el seu poder a l’interior. Ací i pel que fa a la Corona d’Aragó, em pareix que no hi ha molts dubtes envers el paper, cada cop més autoritari, del tron, les institucions del qual –amb tots els matisos que hom vulgui– acceleraren un camí decidit: tant a la lloctinència general i/o la capitania general, com a les Audiències Reials o els Consells reials de govern¹⁰.

Però, quin paper jugaren, al seu torn, les institucions dels regnes, del país? Com s’han enfocat? o, contràriament, com s’han desenfocat en la visió que s’estén durant els segles XVI i XVII? Va haver-hi evolució des de posicions de normalitat funcional fins a d’altres, potser, més desairejades?

La polèmica sobre les institucions dels Regnes: Corts, Justiciat, Generalitat.

“Cuando el príncipe viniese a ser Rey tuviese ya noticia de las leyes y fueros que avía de guardar y hazer guardar y, como dizen, se comenzase a criar con esa leche”¹¹. Aquest lapidari comentari de Jerónimo Blancas estava dins la desitjada línia de praxis governamental de respecte i coneixement de les institucions i lleis pròpies dels regnes, tal com semblen presagiar les compilacions generals dels *Fori Regni Valentiae* del 1547, els *Fueros y observancias del reino de Aragón* del 1552 i els *Quaderns de totes les Constitucions catalanes* de Carles V del 1553, totes les quals aprofitaren la conjuntura de les regències de Felip entre 1543-1547 i 1551-1553.

Però, amb independència d’aquests i altres intents o realitzacions de compilacions posteriors, aqueixa llet la monarquia la desnata ostensiblement des de la segona meitat del segle XVI, en disminuir la triple funció de les Corts a l’època moderna¹². Així, la seva capacitat legislativa va quedar, en efecte, molt minvada amb el progressiu distanciament cronològic de les assemblees convocades d’ençà de Felip II, en comparació, en línies generals, amb les molt més freqüents reunions de Corts en temps de Ferran “el Catòlic” i, sobretot, Carles V. Igualment va succeir amb la seva funció judicial, en no tenir les Corts tanta ocasió, com abans, de reparar els greuges comesos pels oficials reials que, amb les seves actua-

7. LÓPEZ MADERA, Gregorio: *Excelencias de la Monarchia y Reyno de España*. Madrid, 1597, f. 7 (Citat per FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo: *Fragments de Monarquía*. Alianza Universidad, Madrid, 1992, p. 180).

8. *Ibidem*, p. 181.

9. FERNÁNDEZ NAVARRETE, Pedro: *Conservación de Monarquías y Discursos políticos*. Edición y estudio preliminar de Michael D. Gordon. Clásicos del Pensamiento Económico Español. Instituto de Estudios Fiscales. Madrid, 1982.

10. Sobre totes elles m’estimo més passar per alt puix que la bibliografia és abundosa i complexa i no sempre de lectura unilineal. Per acabar-ho d’adobar, sucoses aportacions, en aquest mateix congrés, fan veure fins a quin punt cal anar amb prudència en qualsevol tema institucional.

11. BLANCAS, Jerónimo de: *Coronaciones de los serenísimos reyes de Aragón (1585)*, publicat per Juan Francisco Andrés de Uztarroz (Saragossa, 1641, p. 208 (Citat per GIL PUJOL, Xavier: *De las alteraciones a la estabilidad...* p. 63).

12. SALVADOR ESTEBAN, Emilia: *Poder central y poder territorial...*, pp. 9-28. I, també, *Las Cortes de Valencia*, a “Las Cortes de Castilla y León en la Edad Moderna” (Valladolid, 1989), pp. 733-821.

cions, contravenien la legislació vigent i encara la gravaven amb “el pragmatisme de la promulgació de pragmàtiques”, pendents de la resolució executiva d’un problema de govern sense preocupar-se de la possible contrafecció comesa, la resolució litigiosa de la qual quedava *ad kalendas grecas*. Mentrestant, el relatiu tòpic de la poca pressió fiscal de la Corona d’Aragó –única contrapartida que semblava favorable– encara que semblà afermar-se amb l’escassetat de serveis votats, com a conseqüència de l’escassetat d’assemblees convocades d’ençà de Felip II, això no obstant va diluir-se amb el fort increment de les ofertes monetàries en Corts des de Felip III i, més encara millor, dels arbitris de tot tipus –començant pels “quintos” dels municipis catalans– pretesament orquestrats fora de Corts i que havien de culminar amb el programa d’Unió d’Armes¹³.

Vol dir, això, que les Corts i les restants institucions pròpies dels regnes de la Corona d’Aragó –Diputacions, Generalitat, Justícia– van mancar de veritable poder, essent residuals davant l’avenç polític de la Monarquia, just pels moments que les Corts de Castella aconseguien cotes parlamentàries associades a la creació del servei de millones?¹⁴. Sí, però no tant. Desestimant anteriors triomfalismes romàntics de la historiografia decimonònica i de part de la del nostre segle¹⁵, el reconeixement *de facto* del debilitament de les institucions catalano-aragoneses, encara que cert sota la pressió de la Monarquia, ha de ser matissat internament i externament i, per descomptat, ha de ser eliminat tot presentisme, fos quin fos el seu signe. En aquest sentit, en la nostra publicística actual, ni els excessius exercicis d’autocrítica complaent ni els voluntarismes patriòtics són explicacions suficients.

Perque els primers, sota l’excusa de la primacia de l’obligada anàlisi social –que avui batega al nostre entorn, deixant buit de contingut el marc institucional dels segles XVI i XVII–, eleven el to de les acusacions d’oligarquització del període i d’obstruccions estèril gràcies a la pràctica foral del *dissentiment* i el *nemine discrepante*¹⁶; confronten les èlites resistencialistes d’aquells regnes –encastellats en els seus furs davant les àmplies bases socials, que no foren representades en aquella pugna amb la Monarquia–; desnaturalitzen qualsevol lectura en clau popular i nacional; suggereixen, que “que feia molt de temps que els governants catalans estaven sent educats justament per no governar...”¹⁷ en no haver aconseguit desenvolupar de forma positiva “unas estructuras político-militares y económico-hacendísticas de signo moderno, que cristalizan en la formación de un estado propio”¹⁸ i conclouen que “des de la seva creació les institucions catalanes estaven destinades a acomplir un doble objectiu: organitzar el govern i donar feina a una classe política ansiosa d’intervenir en els assumptes públics i beneficiar-se de la seva direcció”¹⁹.

13. SERRA PUIG, Eva: 1640: *Una revolució política. La implicació de les institucions*, en “La Revolució catalana de 1640...”, especialment l’epígraf: *Catalunya, un paradís fiscal?*, pp. 23-27, on les idees tradicionals d’exempcions impositives dels catalans són rebatejades.

14. A més del coneguts treballs anteriors de I. A. A. THOMPSON i C. JAGO, publicats a començaments dels vuitanta, en aquest sentit són fonamentals els treballs d’aquests i altres autors recopilats al volum *Las Cortes de Castilla y León en la Edad Moderna*, Valladolid, 1989. I També FORTEA PÉREZ, J.: *Monarquía y Cortes en la Corona de Castilla. Las ciudades ante la política fiscal de Felipe II*, Salamanca, 1990.

15. COROLEU, J. i PELLA, J.: *Las Cortes catalanas*. Estudi jurídic i comparatiu de la seva organització i ressenya analítica de totes les legislatures. Barcelona, 1876.

16. GARCÍA CÁRCCEL, R.: *Las Cortes catalanas en los siglos XVI y XVII*, a “Las Cortes de Castilla y León en la edad Moderna” (Valladolid, 1989), pp. 677-732; GONZÁLEZ ANTÓN, Luis: *Las Cortes de Aragón* (Saragossa, 1979) *Las Cortes en la España del Antiguo Régimen* (Madrid, 1989).

17. PALOS PEÑARROYA, Joan Lluís: *Catalunya a l’Imperi dels Àustria*. Pagès editors, Lleida, 1994, p. 22. En el desert historiogràfic del Cinc-cents, es tracta d’una obra de referència obligada, fruit de la tesi doctoral de l’autor.

18. SIMON TARRÉS, Antoni: *La revuelta catalana de 1640. Una interpretació en 1640: La Monarquía Hispánica en Crisis*. Crítica (Barcelona, 1992), pp. 17-43, especialment p. 24.

19. PALOS PEÑARROYA, Joan Lluís: *Catalunya a l’Imperi ...*, pp. 501.

Contràriament, els segons, aportant massa oxigen al marc institucional²⁰, veuen en una culpable Monarquia –i en el seu personal debat d'imperi particular al marge dels propis interessos, però no, per això, menys col·lectius, dels territoris– l'autèntica poma de la discòrdia davant la que, en determinats moments, coincideixen en defensa dels regnes –i concretament més a Catalunya– les èlites dirigents i les classes populars, esgrimint unes lleis, uns furs i unes constitucions que, malgrat l'acusat caràcter anacrònic, obstaculitzen els projectes centralitzadors de la Monarquia²¹. I, paradoxalment, en aquests regnes, aliens a preocupacions dinàstico-imperials i immersos en el viure quotidià que els permetia una defensa de fronteres fins llavors no incapaç²², sinó tradicionalment encarregada a la Monarquia, fou la desigualtat en la força militar, molt més imperativa que no pas el model polític foral, la que ara, en valoració negativa, decidia el destí. Una força decisiva per a la Monarquia que es tornà en contra dels regnes, amb major eficàcia política i autoritària del que pressuposen les actuals reserves historiogràfiques sobre la inexistència a la pràctica dels nous models teòrics de l'absolutisme, com és el cas indicat per A. M. Hespanha²³. D'exemples d'aquest estil, no en manquen, car no hem d'oblidar que les importants rectificacions forals de Tarassona el 1592 foren efectuades a l'ombra de l'exèrcit d'Alonso de Vargas, motivant que aquest fet fos recordat anys després, el 1626, pel comte de Monterrey, president de les Corts d'Aragó, com a possibilitat dissuassiva davant la negativa dels municipis aragonesos de votar la Unió d'Armes, puix que “aquí nada se castiga ni puede ser sin don Alonso de Vargas o flecha de su misma aljava”²⁴. Semblantment, en els prolegòmens de la revolta catalana del 1640, quan encara no eren trencats tots els ponts, a Felip IV, disposat a marxar militarment sobre Catalunya i resoldre les Corts del 1632, inconcluses, prou li fou recordat que “segons las generals constitucions, usos y costums jurades per Vostra Magestat, los votos en las Corts han de ser liberos y no es poden tenir havent-hi exercit en Cathalunya”²⁵.

Això no obstant, sense desconsiderar la importància de totes aquestes qüestions –incloent-hi la valoració positiva o negativa de l'impacte militar–, potser un punt intermedi sigui el més correcte, àdhuc en comparació amb Castella, d'on el glossat parlamentarisme historiogràficament redescobert per 1570-1630 no té –cal recordar-ho– el suport d'un sistema foral i institucional catalano-aragonès, tan tradicional pactista, ni tampoc la presència, en la seva assemblea, de l'àmplia participació urbana i estamental pròpia de la Corona d'Aragó²⁶. Per tot plegat, i amb major motiu, les fractures de les societats d'Antic Règim a la Corona d'Aragó, les quals segurament facilitaren la dinàmica ofensiva de la Monarquia, no permeten d'invalidar de manera absoluta les seves institucions amb uns mecanismes de representació que, en lògica històrica, mai no aspiraren a avançar-se “democràticament” al seu temps i que, en el cas dels territoris catalano-valenciàno-aragonesos, s'assemblaven, en els seus orígens, més a les realitats parlamentàries del sòlid *country* anglès que no pas al més manejable dret “coutoumier” francès dels Estats provincials, no

20. FERRO, Víctor: *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*. Eumo Editorial (Barcelona, 1987).

21. SERRA PUIG, Eva: *1640: Una revolució política...*, pp. 3-65. Nogensmenys, la interpretació d'Eva Serra és suggerent, com podem comprovar a la p. 51, per exemple.

22. Recentment, les possibilitats de les milícies locals han estat posades de relleu a través de la detallada obra, per SALES, Núria: *Els segles de la decadència*, vol IV de la “Història de Catalunya” dirigida per Pierre Vilar. Edicions 62 (Barcelona, 1989).

23. SERRA PUIG, Eva: *Introducció a 1640: Una revolució política...*, p. XIX; es refereix a les tesis mantingudes per Hespanha en el seu llibre *As Vesperas do Leviathan*, 1989.

24. GIL PUJOL, Xavier: *Olivares y Aragón*, a “La España del Conde Duque de Olivares”. Coordinada per ELLIOTT, J. H. i GARCÍA SANZ, A. (Valladolid, 1990), p. 589.

25. RUBÍ, Basili de: *Les Corts generals de Pau Claris*, Fundació Salvador Vives Casajuana (Barcelona, 1976), pp. 119-120.

26. BELenguER CEBRIÀ, E.: *La Corte y el País: en torno a las últimas cortes catalanas de la Edad Moderna*, a “Studia Historica”. Historia Moderna, vol VI (Salamanca, 1988), pp. 399-410.

exempt, tanmateix, d'entrebancs enfront de l'absolutisme regi²⁷. I quan, en un procés evolutiu, la Monarquia tendí, a la Corona d'Aragó, al fet que aquelles institucions i lleis caminessin més per la segona via –la francesa–, reduint les competències del Justícia i emmotllant tota la legislació aragonesa a Tarassona del 1592²⁸, expulsant antiforalment els moriscs valencians²⁹, denegant sistemàticament la petició catalana d'un Tribunal Suprem de les contraffaccions per damunt de la Reial Audiència i compost paritàriament, en la seva representació, per oficials del Rei i del país³⁰ i pressionant per descremar la llet foral, aquesta s'agregà en el territori majorment resistencialista de la Corona. Aquest territori fou, sense cap dubte, Catalunya³¹, d'on la Generalitat, davant la no realització de Corts durant anys, practicà reiteradament la convocatòria de junta dels tres braços, per tal de tractar temes puntuals i consultius des de finals del segle XVI³², a la vegada que, per manca d'una fonamentada base parlamentària, va radicalitzar-se en les seves posicions a l'ombra d'un tenaç legalisme foral, com a única fórmula vàlida enfront del decisionisme de la reialesa³³.

Història Social i Història Institucional: una explicació complementària

I és en aquest punt d'harmonització entre la història social i la institucional, necessàriament interrelacionades i no excloents, on potser radiqui el punt just del perquè de les reaccions distintes dels regnes de la Corona d'Aragó davant la Monarquia Hispànica, sense oblidar les diverses conjuntures econòmiques, polítiques i àdhuc culturals d'uns territoris que tampoc no presentaven, en ells mateixos, idèntiques estructures i gradació evolutiva, de manera que les crisis que es produïen no foren mai simultànies i encara menys unitàriament convergents enfront de la Monarquia. Sigui'm permès, com a hipòtesi i com a balanç final, d'esbossar, a grans trets, aqueixes evolucions, amb els seus diferents desenllaços a mitjan segle XVII, i fer-ho per l'ordre cronològic i qualitatiu de les crisis successives.

Primer, a Aragó, on la nitidesa del pactisme foral, defensat a ultrança durant gran part del segle XVI, s'obscurí en els darrers anys davant la creixent agitació social. És cert que al llarg del segle XV el predomini de la forta aristocràcia aragonesa, amb potestat absoluta sobre els camperols i una tributació de renda proporcional a la collita a cobert de qualsevulla devaluació que comportava el cens amb moneda, va permetre que aquesta classe, com a dirigent, frenés el pretès intervencionisme de la monarquia, mantenint la total intangibilitat dels furs, com a prova fefaent de la conservació i estabilitat dels peculiars trets

27. La idea, presa de Trevor Roper, ha estat hàbilment desenvolupada per Fernández Albadalejo y resulta ben alocucionadora si hom l'aplica, amb un altre prisma, a la problemàtica catalano-aragonesa. FERNÁNDEZ ALBADALEJO, P.: *Fragments de Monarquía...*, p. 282, que correspon al seu article "Monarquía y Reino en Castilla: 1538-1623", i pp. 300-324 d'un altre treball recopilat: "Cortes y poder real: una perspectiva comparada", especialment p. 303. La visió específicament catalana, a BELENGUER CEBRIÀ, E.: *La Corte y el País...*

28. GIL PUJOL, Xavier: *Las Cortes de Tarazona de 1592. Reforma constitucional y cambio político bajo Felipe II* (en premsa).

29. REGLÀ CAMPISTOL, Joan: *Estudios sobre los moriscos* (València, 1971), p. 32. Òbviament, que l'expulsió vulnerés "las leyes particulares de los distintos reinos" no obsta perquè en la decisió convergissin molts interessos dels quals no és del cas tractar ací.

30. BELENGUER CEBRIÀ, E.: *La legislació político-judicial de les Corts de 1599 a Catalunya*, a "Pedralbes", Revista d'Història Moderna, vol. 7, pp. 12-14.

31. Tal com afirma Núria Sales, "ni l'absència i *desnaturalització* del monarca ni l'espaiament de Corts, ni les massives contraffaccions de constitucions ni la supeditació, malgrat l'existència d'una separació de corones i de regnes, a una monarquia espanyola de nom però castellana de fets... no impedeixen que Catalunya... fos alguna cosa més tanmateix que la "província dotada d'ampla autonomia" a què, pel que fa a aquells segles, tendim a assimilar-la". (SAI.ES, Núria: *Els segles de la decadència...*, p. 100).

32. FERRO, Victor: *El dret públic català...*, pp. 286-288.

33. NADAL FARRERAS, Joaquim: *Catalunya dins l'imperi hispànic: l'articulació institucional i el seu funcionament*, a "Història de Catalunya", vol. IV, Salvat (Barcelona, 1981), p. 15.

socials d'Antic Règim³⁴; no pas en va la mitificació del Justiciat, amb la carta intimada de Ximénez Cerdán el 1435 i l'obligació del jurament reial d'ordenament aragonès davant el justícia el 1461, és d'aqueixa centúria³⁵.

Tanmateix, les revoltes antisenyorials, encara que sufocades a finals del segle a Ariza amb la sentència de Celada el 1497, sovintejaren i s'incrementaren durant tot el Cinc-cents. I enfront d'aquestes l'oposició furista, encara forta a la dècada de 1560 amb alguns membres de l'alta aristocràcia a les seves files, abundants fills segons nobiliaris i juristes i historiadors eminents, cedí posicions, atesa la seva incapacitat d'harmonitzar per la via reformista del diàleg legal la integritat del sistema foral amb la necessitat del recolzament monàrquic per a sustentar els seus privilegis socials, tal com ho han subratllat Colás Latorre i Salas Ausens³⁶. Així, el "fuero de rebellione vasallorum" de les Corts de 1585 va constituir-se en la dovella que lligava aristocràcia i monarquia, desnaturalitzant el fals arc de ferradura d'un pactisme esquarterat, del qual la garantia perpètua -l'estratègic comtat de Ribagorça, fronterer amb França i abundós de bandes criminals- passava el 1591 a mans del rei, qui va haver d'enfrontar-se amb el renall agònic d'una minoria foral radicalitzada amb les alteracions de Saragossa de 1591³⁷ abans de procedir a les pregones rectificacions de les Corts de Tarassona de 1592³⁸.

Segon, a València, on la confrontació furs-monarquia, amb l'avanç d'aquesta darrera, es féu en dues fases. Fins a cert punt podem prescindir en aquesta síntesi de la primera, la qual enfonsà les seves arrels al segle XV³⁹, va fer eclosió durant l'època del Rei Catòlic, abundant en préstecs i donatius extraparlamentaris⁴⁰ i esclatà en el conflicte -més social que no pas polític- de les Germanies del Regne, intent petit burgès, menestral i camperol, radicalitzat a les acaballes en una clara ofensiva antisenyorial i antimonàrquica⁴¹. Però, després de la derrota, les seves seqüeles després del baptisme forçós dels mudèjars es cronificaren amb el problema morisc del Cinc-cents, només extirpat per la cirurgia de l'expulsió que afeblí l'èlite dirigent del país⁴²: aquí, l'aristocràcia, que havia enllaçat amb la grandesa d'Espanya, en trobar-se hipotecada fins els ulls a causa de la pèrdua de la força de treball de munió dels seus vassalls, depenguda de la Monarquia que assegurà la no vinculació dels "mayorazgos", contrabalançada pel segrest, la gestió i el sanejament dels seus deutes i propietats a càrrec d'agents del rei i a canvi d'una renda suficient per al manteniment del tren de vida cortesà. Amb tals interessos, les èlites no podien pressionar enllà del punt de no retorn a les Corts de 1625 i 1645, ni dificultar la governabilitat d'un regne que es volgué lleial⁴³ davant les angoixes econòmiques, socials i polítiques, després de l'exode de 1609 de greus repercussions, almenys a curt ter-

34. COLÁS LATORRE, G. - SALAS AUSENS, J. A.: *Aragón en el siglo XVI...*, pp. 415-421.

35. GIL PUJOL, Xavier: *De las alteraciones a la estabilidad...*, pp. 86-88.

36. COLÁS LATORRE, G. - SALAS AUSENS, J. A.: *Aragón en el siglo XVI...*, pp. 555-592, especialment pp. 577-583.

37. JARQUE, Encarna - SALAS AUSENS, J. Antonio: *Las alteraciones de Zaragoza en 1591*. Edicions de l'Astral (Saragossa, 1991).

38. GIL PUJOL, Xavier: *Las Cortes de Tarazona de 1592. Reforma constitucional y cambio político bajo Felipe II* (en premsa).

39. BELENGUER CEBRIÀ, E.: *Història del País Valencià*, vol. II. *De la Conquesta a la Federació hispànica*. Coordinada per -----, Edicions 62 (Barcelona, 1989), pp. 9-37, com a introducció, i 351-376 com a "El desenvolupament de les institucions i la precarietat dels fets".

40. BELENGUER CEBRIÀ, E.: *València en la crisi del segle XV*. Edicions 62 (Barcelona, 1976).

41. GARCÍA CÁRCEL, E.: *Las Germanías de Valencia*. Ed. Perínsula (Barcelona, 1982) i DURAN, Eulàlia: *Les Germanies als Països Catalans* Curial (Barcelona, 1982).

42. *Història del País Valencià*, vol. III. *De les Germanies a la Nova Planta*. Edicions 62 (Barcelona, 1989). En aquest llibre, del qual les pàgines d'història política foren escrites per JOAN REGLÀ, se sintetitzen les seves investigacions més monogràfiques i la d'altres autors sobre el tema fins al 1968. Però el pas del temps va aconsellar d'escriure un Estudi Introductor a càrrec de BELENGUER CEBRIÀ, E. (pp. 9-68), que actualitza el 1989, en segona edició, la primera obra. En destaquem sobretot les pàgines 22-30: "L'expulsió dels moriscos, tema axial de la València Moderna", amb crítiques i interpretacions actuals.

43. CASEY, J.: *El regne de València al segle XVII*. Curial (Barcelona, 1981). També: *El reino de Valencia en el siglo XVII* (Madrid, 1983).

mini⁴⁴. Així, encara que susceptible d'importants matisacions, el desig de conservació i defensa davant de les commocions de mitjan segle XVII foren, per a Xavier Gil, factors d'estabilitat social i fidelitat política en les èlites nobiliàries i oligàrquiques d'ambdós regnes, que associaren el concepte de pàtria al del legítim rei, en un permeable procés de cultura política entre el centre i la perifèria⁴⁵.

Res de tot això no va ocórrer a Catalunya, que entre 1479 i 1640 havia acomplert tot un cicle d'història econòmica, social i política. Certament, després de la guerra civil catalana de mitjan segle XV, les institucions havien estat restaurades durant el procés de redreç del Rei Catòlic⁴⁶, però ho havien estat amb excessius contrapesos⁴⁷ i l'absentisme progressiu de la monarquia dificultà, a més, la posterior dinamització d'una política pròpia. Tampoc el suau increment econòmic del Cinc-cents, des de l'estancament inicial fins a l'exultant panegíric de les *Excel·lències de Barcelona* de Dionís Jorbà (1588), no semblà irreversible⁴⁸ i s'esbossà entre 1610-1630-1640 una clara contracció mercantil i industrial –aquesta darrera amb tensió creixent entre gremis declinants i la profusió de les primeres formes del capitalisme mercantil i el Verlag system⁴⁹–, a la vegada que puntuals recessions demogràfiques des del 1629 –pesta milanesa– i agrícoles tendiren a ennegrir més l'horitzó, àdhuc rural on apuntava una incipient diferenciació social del camperolat entre els hereus de la pagesia remença rica i jornalers que s'empobrien⁵⁰.

Damunt d'unes estructures que grinyolaven, fruit de prematurs canvis incapaços, tanmateix, de mantenir l'equilibri social d'abans, va precipitar-se una adversa conjuntura en la qual la societat es desestabilitzà desembocant en l'enfrontament final amb la Monarquia. Perquè, a la Corona, li fallaren tots els suports en el moment més necessari. La reialesa ja comptava que aquests no li arribarien d'una nombrosa noblesa marginal, no integrada en la grandesa d'Espanya⁵¹, ni d'un clergat reticent en abadies i capítols catedralicis⁵² davant les intromissions de frares i clergues castellans o regis nomenaments episcopals i ni tan sols d'un patriciat honrat, que s'ennoblia i vivia d'un estèril rendisme a les principals ciutats⁵³. Però la crisi econòmica va empitjorar segurament les coses i no escau d'oblidar que la Companyia Comercial de Llevant, projectada per Olivares per tal d'atreure's el món català dels negocis el 1616, gairebé no trobà eco a Barcelona⁵⁴, emmudit com aquest estava en els moments de marasme en els quals

44. Un punt de vista recent i clarament revulsiu, a ARDIT, Manuel: *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)* 2 vols. Curial (Barcelona, 1993), vol. I, pp.175-214.

45. GIL PUJOL, Xavier: "Conservación" y "defensa" como factores de estabilidad en tiempos de crisis: Aragón y Valencia en la década de 1640, a 1640: *La Monarquía Hispánica en crisis*. Crítica (Barcelona, 1992), pp. 44-101.

46. VICENS VIVES, Jaume: *Els Trastàmars: segle XV*, Barcelona, 1980, 2a. edició, pp. 215-234.

47. NADAL, FARRERAS, Joaquim: *Ferran II (1479-1516): La sortida de la crisi, un balanç i una política*, a "Catalunya sota els Àustries" de la "Història de Catalunya" dirigida per Joaquim Nadal i Philippe Wolf. Editorial Oikos-Tau (Barcelona, 1983), pp. 355-360.

48. Una contrastada síntesi entre els punts de vista de Joan Reglà i Pierre Vilar respecte a aquesta problemàtica, a BELENGUER CEBRIÀ, E.: *La Corona de Aragón en época de Felipe II*. Valladolid, 1986, pp. 9-16.

49. VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. II. *El medi històric*. Edicions 62 (Barcelona, 1973), pp. 313-325. I, per extensió, interessa tot el capítol titulat: "1598-1640: crisi industrial i comercial i l'ascensió de les forces rurals" (pp. 313-364).

50. SERRA PUIG, Eva: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII*. Crítica (Barcelona, 1988).

51. És la tesi clàssica, que ajuda a explicar l'exuberància del bandolerisme català, recollida per ELLIOT, J. H.: *La revolta catalana...*, pp. 46-68. Sobre el bandolerisme, força més recent i interessant és el llibre de TORRES I SANS, Xavier: *Els bandolers (segles XVI-XVII)*. Eumo Editorial (Barcelona, 1991).

52. GONZÁLEZ PEIRÓ, Mª Rosa: *El estamento eclesiástico en la guerra dels Segadors. 1640-1646*, a "Pedralbes", 4 (1984), pp. 345-352; *Los predicadores y la revuelta catalana de 1640. Estudio de dos sermones*. Vol. II. Actas del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Barcelona, 1984, pp. 435-443.

53. AMEÍANG, James: *La formación de una clase dirigente: Barcelona, 1490-1714*. Ariel (Barcelona, 1986). I també l'actualitzadora obra de TORRAS I RIBÉ, Josep Ma.: *Els municipis catalans de l'Antic Règn (1453-1808)*. Curial (Barcelona, 1983).

54. VILAR, Pierre: *El medi històric...*, pp. 315-316.

definitivament l'eix econòmic europeu va desplaçar-se al nord atlàntic després de la ruïna de les fires de Novi⁵⁵. I, pel contrari, veus airades s'elevaren en contra de la petició dels "quintos" municipals, la Unió d'Armes i els enutjosos allotjaments⁵⁶.

Durant uns anys, precedits i seguits per llargues tensions en les relacions entre Monarquia i Principat, el balanç del no fou superior al si, conjugant-se momentàniament forces socials contràries en un front quasi únic, quan la pressió militar malmeté tot el decorat. Noblesa, clergat tradicional, patriciat honorat i juristes de reputació foral s'uniren, per un instant, per la defensa de les constitucions que impedièren l'estatge d'un exèrcit estranger, nociu en ciutats i camps⁵⁷. Fou la revolta, la guerra i la revolució després quan es rompé la soldadura, que temps enrera havia evitat la ruptura del diàleg.

Joan Reglà, en un llibre tan clàssic com excel·lent –*Felip II i Catalunya*–, suggerí d'entreveure-la –la soldadura– en una burgesia mercantil que s'orientava envers Castella⁵⁸ i Pierre Vilar intentà de seguir els seus passos per les fires castellanes⁵⁹, mentre que Felipe Ruiz Martín arribà a identificar-la, encara que en petita minoria, en mercaders-banquers catalans⁶⁰. I si, com vaig escriure el 1986 amb clau d'hipòtesi, seguïren realment essent ells els que, per interessos econòmics, suplantaren la petita noblesa en el seu paper de nexes d'unió del país amb la Cort⁶¹, per ventura emmudiren amb la crisi conjuntural i política, estimbant-se en l'abisme? O esperaren temps més propicis salvant vides i hisendes?

No cal dir que les respostes no són fàcils i obliguen a un seguiment prosopogràfic i biogràfic, amb l'ajuda de protocols notariaus, de les famílies conegudes⁶². A manca de coneixements certs, dues qüestions, tanmateix, semblen indiscutibles: 1) la solitud de la Monarquia i dels seus alts funcionaris reials –els únics exiliats filipistes⁶³ en el procés d'una revolta amb una clara aura nacional⁶⁴; i 2) l'emergència de capitals i *entrepreneurs*

55. RUÍZ MARTÍN, Felipe: *Las finanzas de la Monarquía Hispánica en tiempos de Felipe IV (1621-1665)*. Real Academia de la Historia (Madrid, 1990); 192 pàgines, 25-28 especialment. I també *La banca en España hasta 1782. Banco de España. Una historia económica* (Madrid, 1970) pp. 55-57 i 111-115.

56. F.LLIOT, J. H.: *La revolta...*, pp. 371-400. *La Rebelión...*, pp.

57. SERRA PUIG, Eva: *1640: Una revolució política...*, p. 51.

58. REGLÀ CAMPISTOL, Joan: *Felip II i Catalunya* (Barcelona, 1956). Reeditat el 1969 amb el títol *Bandolers, pirates i hugonots a la Catalunya del segle XVI*.

59. VILAR, Pierre: *El medi històric...*, pp. 253-267.

60. RUÍZ MARTÍN, Felipe: *Joan y Pau Saurí: Negociantes catalanes que intervienen en las empresas imperiales de Felipe II*, a "Homenaje al Dr. Juan Reglá Campistol" vol. I (València, 1975), pp. 457-477.

61. BELenguER CEBRIÀ, E.: *La Corona de Aragón...*, p. 20.

62. En aquest sentit, ben segur que oferirà llum al tema la tesi doctoral, avui en avançat procés d'elaboració, de FARGAS, Mª Adela: *Les estratègies familiars de la classe dirigent i els fonaments del poder. Barcelona, 1479-1640*.

63. VIDAL PLA, Jordi: *Guerra dels Segadors i crisi social. Els exiliats filipistes (1640-1652)*, Barcelona, 1984. I també la més recent publicació de textos de Francesc Pasqual de Panno: *Motines de Catalunya*, edició a càrrec de JUN-COSA, Isabel, i VIDAL, Jordi; Curial (Barcelona, 1993).

64. Segons la conclusió final de SERRA I PUIG, Eva: *1640. Una Revolució política...*

protocapitalistes durant el darrer terç del segle XVII, aqueixa franja d'anys que permet l'últim renaixement català⁶⁵ i, per extensió, perifèric de la Corona d'Aragó a l'època dels Àustries⁶⁶.

65. Polèmica, per altra part, avui; car la revisió historiogràfica del darrer terç del segle XVII no assumeix les conclusions tal vegada massa optimistes del concepte neoforalista, encunyat per Joan REGIÀ —des de la ja clàssica *Introducción a la historia de España*, Editorial Teide (Barcelona, 1963)—, o econòmic de Pierre VILAR —El medi històric...—. En aquest sentit, vegeu BELENGUER CEBRIÀ, E.: *En torno a algunos preuges catalanes de 1701-2... : ¿Un paso más hacia la revisión del neoforalismo?*, a Homenatge del Dr. Sebastià Garcia Martínez. València, 1988. Vol II, pp. 253-268. Sobretot DANTÍ I RIU, Jaume: *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*. Curial (Barcelona, 1990). En aquest darrer llibre, les matisacions posen de relleu els profunds malestares socials que mantenen la tensió als territoris presumptament en vies de creixement.

66. Nota aclaridora. El present treball, tal com hom infereix per la seva lectura, es ceneix als regnes peninsulars de la Corona d'Aragó. Les dependències italianes que ja aleshores s'anaren allunyant jurisdiccionalment d'aqueixa Corona no han estat ací contemplades, però tampoc no ho han estat els territoris insulars més propers, com les Balears i fonamentalment Mallorca. El seu deliberat oblit no prové d'una actitud poc interessada envers aqueixes terres, i l'autor es complau a enregistrar que a la universitat balearica exercí la docència durant sis anys; ans tot el contrari. Per respecte a elles, no desitja traçar una síntesi a corre-cuita, com resultaria si atenem les grans llacunes d'investigació que encara existeixen a Mallorca per a un període tan ampli. En tot cas, res més no puc afegir a les qüestions que vaig plantejar solament per al regnat de Felip II, l'any 1985 (BELENGUER CEBRIÀ, E.: *La Corona de Aragón en la época de Felipe II...*, pp. 39-53).